Шолом Алейхем

ХАБНЕ

Це було в Одесі. Ми сиділи в товаристві цілого гурту літераторів, — тобто письменників, які пишуть, і читачів, які читають, — і молоді: кілька студентів, і дівчина була, що приїхала вчитися, досить огрядна дівчина, здорова, з червоними щоками, і просто сторонні люди, тобто такі, що до нашого товариства не мали ніякого відношення, але, побачивши, що товариство розмовляє, вони прислухались, потім почали присуватися дедалі ближче, аж поки утворилася одна компанія і переплутались склянки на столі і ноги під столом — одне слово, друзі...

Було це, власне, не в суботу, а в будень, і говорили ми, власне, не про суботу, а про зовсім інші справи. Якщо не помиляюся, ми говорили і сперечалися з приводу сіонізму, територіалізму, ахад-гаамізму [1] і не мали при цьому на увазі ні грошей, ні суботи, ні містечка, що зветься Хабне, не згадали його ні разу. Воно нам навіть на думку не спадало. Раптом — не знаю як і звідки — підвівся молодий чоловік, рудий і білобровий, один з тих молодих людей, що сиділи осторонь, махнув рукою і почав такими словами:

— Стривайте, навіщо це все? Ось я вам розповім кращу історію, що зі мною трапилась у Хабному! Хабне — це містечко. Є таке містечко, що зветься Хабне, і має воно все, що містечкові належить: пошту, казенного рабина, річку, духовного рабина, телеграф, кладовище, пристава, училище, хасидів [2], дві синагоги, дуже багато бідняків, дуже мало заможних, як звичайно в наших маленьких містечках. Одного разу понесла мене лиха година в те містечко на суботу. Можете послухати, це цікава історія, хоч і коротка, — вона може вам придатися.

Ви, певно, знаєте дуже добре, що в маленькому містечку, коли прибуваєте туди на суботу, ви мусите зробитися містечковим і нічого вам не допоможе, їхати далі нічого й думати. Хабне — не Одеса. Відколи Хабне існує, єврей ще ніколи не порушував там суботнього спокою. А коли ви лишаєтесь на суботу в Хабному, ви мусите передусім піти побанитися. А що ж іншого ви зробите? Сядете писати книжки? А в синагогу піти — це вже обов'язково. Я б дуже хотів побачити, як би ви, приїхавши до Хабного на суботу, не пішли в синагогу. Думаєте, що вам, боронь боже, заподіють щось лихе? Ніколи в світі! Вам нічого не зроблять! На вас тільки дивитимуться, все містечко Хабне прийде подивитися на єврея, який приїхав у Хабне на суботу і не хоче піти в синагогу. А який вигляд матимете у свого господаря? Який смак матиме обід, що вам подадуть окремо? Та й хто зна, чи вам подадуть окремо обід. Що ви — пан, щоб їсти окремо, а не з господарем за одним столом? От, бачте, якби ви були паном, тоді інша річ. Тоді вам усе подали б у кімнату: їсти і пити, і цигарки, і навіть, ніде правди діти, самовар у суботу. Звідки це береться, хочете знати? Е, цього не допитуйтесь, бо коли почнете ставити запитання, чому так, чому інак, то кінця-краю цьому не буде. Коротше кажучи, якщо ви приїхали в Хабне, ви мусите бути хабенським.

Отож трапилась зі мною така історія. Я їздив до поміщика, поблизу Хабного, і віз з собою гроші, добрих кілька тисяч карбованців, що помітно розпирали внутрішні кишені піджака. Навіть хто не знав, теж, здається, мусив здогадатися, що я везу з собою гроші, бо коли людина везе гроші, вона має зовсім інший вигляд: вона ходить зовсім інакше, стоїть інакше, говорить інакше. Гроші, розумієте, мають у собі особливу силу — це гроші!.. Одне слово, що робити з грішми? По-перше-субота. Хабне — не Одеса. Як я носитимусь цілу суботу з грішми? По-друге, мушу вам сказати щиру правду, що я таки трохи боявся ночувати в заїзді з таким, нівроку, шматом грошей, Не тому, боронь боже, що я боявся господаря заїзду. Господар заїзду був чесний, побожний чоловік, у дуже гарній капоті, підперезаний шовковим поясом. Та й розбійників я не боявся: Хабне, крий боже, не славилось, як місто розбишак і торбохватів. Ще ніхто не чув, щоб у Хабному траплялися вбивства чи

грабунки. Ну, а те, що тут нещодавно був невеличкий погром, то грабували ж тільки під час погрому, а де тепер нема погромів?.. Присягаюся вам своєю честю, ви можете йти в Хабному опівночі самі — на мою відповідальність — з вами нічого не трапиться. А коли так, чого мені було боятись? Я боявся, розумієте, тільки одного: нівроку, такий шмат грошей, чужих грошей, не моїх... Мало що, не доведи господи, може часом трапитись, хіба вгадаєш?.. Кидаюсь туди, сюди — погана справа. Що робити? Починаю розмову з моїм господарем: хто тут у Хабному з найповажніших людей, з багачів? Він, звісно, питає: "З якою метою? Може, з приводу якоїсь комерції?" Хоче, щоб я йому розповів, що мені муляє! Правда, він таки порядний, в гарній капоті, підперезаний шовковим поясом, а Хабне таки не місто розбійників чи торбохватів, але ж ідеться про гроші — нівроку, такий шмат, чужі гроші, не мої... Коротше, я допитуюсь одного, а він допитується іншого, я кажу йому "багач", він мені каже "комерція". Кінець кінцем, я в нього випитав те, що мені треба було, а саме, що Хабне — містечко самих злиднів, тобто в Хабному є заможні теж але їх дуже мало. Є тільки один такий, про якого можна сказати, що він заможний, і не тільки заможний, але й багач, можна сказати, великий багач. Щоправда, його грошей ніхто не лічив, але гроші є в нього і, можливо навіть, багато грошей. До того ж, він має власні будинки і цілий базар крамниць і невеличкий лісок, таки ліс, можна сказати, два ліси. І, до того, він сам непогана людина, тобто не лихий з природи, можна сказати, добрий, з добрим серцем і з щедрою рукою, хоч, правда, любить туману напустити, розумієте, пожертвою, позичкою, невеликою послугою. Нікому не відмовляє, — хто б до нього не прийшов. Звичайно, задля пошани. Любить пошану, багач любить пошану. А так він нібито скромний, поводиться просто, ненавидить лестощі. І можна сказати про нього, що він досить віруючий, тобто не з великих святенників, але й не робитиме того, чого не можна, привселюдно, так, щоб усі бачили. Може, у себе там, коли ніхто не бачить, — та це вже невідомо. Хто зобов'язаний ручатися за іншого? А про чесність нічого й говорити, та дякувати йому за це не слід, бо коли й така людина не буде чесною, то хто ж тоді?

Одним словом, я з цих розмов переконався, що такій людині я можу довірити мої гроші. Я подався до нього заздалегідь, напередодні суботи, ще перед банею, і застав його дома над книгою. Дуже порядна людина, сидить собі по-багатійському: красиво, пишно і спокійно, як звичайно поводяться багатії в маленьких містечках. Зайшовши, я привітався з ним і розказав йому свою справу: так, мовляв, і так, приїхав оце до одного поміщика, везу с собою гроші, мушу затриматися тут на суботу, та боюся — мало що буває! Хабне таки місто не розбійників чи торбохватів, а мій господар заїзду таки порядна людина, в гарній капоті, підперезаний шовковим поясом. Проте, нівроку, такий шмат грошей, чужі гроші, не свої!.. "Чого ж ви хочете, молодий чоловіче?" питає він мене з посмішкою. Я йому відповідаю, що хотів би його попросити, щоб взяв у мене ці гроші і сховав їх аж до після суботи у себе в шафі, — у нього залізна шафа, і тому я зможу бути спокійним. "Тобто я нікого, крий боже, не підозрюю, Хабне, — кажу, — не місто розбійників чи торбохватів... Але такий, нівроку, шмат грошей, чужих, не своїх..." Він мене вислухав і, все ще посміхаючись, звертається до мене:

"Молодий чоловіче, ви мене не знаєте, не знайомі зі мною. Як ви довіряєте мені таку суму грошей?" — "Добра слава, — кажу я йому, — далеко лунає, а, крім того, ви, певно, — кажу, — дасте мені яку-небудь розписку. Це ж гроші, і такий шмат, — кажу, — чужі, не свої..." Усміхаючись, він відповідає, що розписок ніколи ще нікому не давав. "Тоді, — кажу я йому, — нехай буде без розписки". Але він не погоджується.

"Що ж робити?" питаю. А він каже: "Що для вас краще". — "Може, свідки?" — кажу. А він: "Будь ласка". — "Кого привести?" кажу. А він каже: "Кого хочете". — "Чи немає, — кажу, — у вашому місті яких-небудь двох порядних людей?" А він каже: "У нас усі порядні люди". — "Якщо так, — кажу, — то я вискочу і приведу двох свідків". А він каже: "Вискакуйте і приводьте кого хочете..." І я бачу, що його дратує ця справа. Я виправдуюсь перед ним, що ніколи цього не дозволив би собі. "Я б хотів, — кажу, — стільки мати, скільки я б вам довірив. Але ці гроші, — кажу, — не мої, вони чужі, тому я мушу бути обережним. Га? Як ви

гадаєте? Я мушу бути обережним?.." Він слухає мене з посмішкою на устах і мовчить. Я зрозумів, що він не дуже задоволений. Але оскільки я вже сказав, що побіжу привести двох свідків, то треба бігти. І я подався назад до заїзду і знову взявся до мого господаря, щоб довідатись у нього, хто є тут у Хабному з найпорядніших хазяїнів. Але ж з нього не можна жодного слова видобути. Він одно тільки хоче знати: навіщо воно мені? Якщо, каже, йдеться про сватання, то це одна річ, а якщо про кредит, то це вже зовсім інше, і якщо навіть, каже, просто так, то він теж мусить знати, про що йдеться...

Слово по слову, і він нарешті признався мені, що, власне, всі хабенські жителі порядні. Тобто, по щирості кажучи, краще було б, якби вони мали те, чого їм бракує до порядності. Бо що таке порядність? Порядним можна, каже, назвати кожного, а коли хочете, то порядності, каже, взагалі ніде немає. Це залежить від того, каже, якої порядності шукають в людині: грошей, родовитості, чи вченості, чи вихованості, чи, може, всього заразом? Але оскільки всього заразом, каже він, не буває ні в кого, виходить, що всі в Хабному порядні. А проте коли я шукаю найпорядніших, то є, каже, тільки дві порядні людини в Хабному: реб Лейзер і реб Йося. Про них можна сказати: порядні, цілком порядні!.. "Хто такий, — питаю, — цей реб Лейзер і хто такий реб Йося?" — "Чи не все одно вам, — питає він. — Якщо я й скажу, хіба ви знатимете?" — "Помиляєтесь, — відповідаю я, — кожна людина має свій характер". — "Ви якась чудна людина, — каже він, — все ви мусите знати! Реб Лейзер-це людина, що зветься Лейзер. А реб Йося — це людина, що зветься Йося. Ну, тепер вам уже легше?"

Коротше кажучи, я зайшов до реб Лейзера, що зветься Лейзер, і до реб Йосі, що зветься Йося, і познайомився з ними. Дуже симпатичні люди із симпатичними бородами. Розбалакався з ними про те, про се, баляндраси точили так довго, аж поки ми звернули на те, що мені треба, і я їм цілком одверто розповів усе: так, мовляв, і так, я їду до одного пана, везу з собою гроші, боюся — може... мало що буває? Хабне таки, крий боже, не місто розбійників чи торбохватів, але це ж гроші, нівроку, такий шмат, чужі, не свої... А тому я прошу їх, якщо вони хочуть

зробити угодне богові діло, нехай зроблять таку ласку і підуть зі мною на хвилинку до хабенського багача для того тільки, щоб бути присутніми в ту мить, коли я йому передам гроші і він їх сховає у себе до після суботи. Вислухали мене реб Лейзер, що зветься Лейзер, і реб Йося, що зветься Йося, дуже уважно, гладячи собі при цьому бороди, перепитали мене ще раз і ще раз, звідки і куди, і що, і коли, і не примусили себе довго просити. Ми всі троє пішли до хабенського багатія. Попросивши знову, щоб він не гнівався (Хабне таки місто, крий боже не розбійників чи торбохватів), я гарненько розстебнув кишені, вийняв і перелічив усі гроші, добре загорнув у папір і передав їх хабенському багатієві просто в руки, щоб сховав у себе в залізній шафі до після суботи. Попросив ще раз, щоб він не ображався на мене, що я його турбую, бо Хабне таки місто, крий боже, не розбійників чи торбохватів але ж це гроші, нівроку, такий шмат, чужі, не свої... Хабенськнй багач взяв у мене пачку з рук у руки, поважно, як беруть, приміром, дитину на обрізання від рук куми до рук кума, а мої два свідки тимчасом допомагали дивитися, гладили собі бороди і облизувалися, як кіт, що дивиться на сметану... А я попрощався, ще раз попросив, щоб не гнівався на мене за турбацію, бо Хабне таки. крий боже, не місто розбишак чи торбохватів... і на все добре і край.

Випорожнивши кишені, я відчув, наче з мене зняли десять пудів тягаря, і я з легким серцем пішов у синагогу. Там я слухав кантора, який дуже гарно співає, розлягається навіть аж занадто і витворяє щось дивне своїм горлом, пускає трелі, як соловей, і закінчує молитву, як співак у театрі, читаючи її з такою "мораллю", з такою зворушливістю, що просто хочеться слухати ще раз і ще раз. Давно я вже не чув такого кантора, як у Хабному, давно вже не чув таких відправ, як у Хабному, давно вже не їв такої риби з перцем, такої смачної локшини, таких зраз, як у Хабному, давно вже не спав так солодко, як спав тієї ночі проти суботи, та й цілий день суботній спав по-царськи. Виспавшись досхочу після обіду, я любенько встав, вийшов трохи на шпацір оглянути Хабне, хабенських жителів і хабенських жінок, хабенських парубків і хабенських дівчат, які вдягаються і причепурюються "за останньою модою". Потім я любенько пополуднував по-суботньому, проспівав

належні молитви, пішов до синагоги, відбув вечірню молитву, повернувся до заїзду, заплатив хазяйці за постій, звичайно, на кілька злотих менше проти рахунку, і любенько пішов до хабенського багача по гроші.

Прийшовши до хабенського багача, застав його в дуже чепурному шовковому халаті з шовковими китицями. Він гарненько так походжав по залі, закручуючи китиці то на один палець, то на другий, і співав приємним голосом:

Ілля-пророк!

Ілля з Тішеба!

Ілля з Гінаадаї

Скоро, скоро, скоро прийде!..

"Що ж, — думаю собі, — нехай співає. Кінчить співати, тоді я йому скажу". Мій багач однак не перестає співати і крутити китиці між пальцями. Я вже сиджу, як на голках, підхоплююсь щоразу і хочу підійти та сказати йому про справу, але не наважуюсь, бо він усе співає, і ходить, і накручує китиці на пальці, а голос його щоразу стає дужчий і дужчий:

Ілля-пророк [3]

Ілля з Тішеба!

Ілля з Гілаада!

Ай-ай-ай-ай!

Ай-ай-ай-ай!

Скоро, скоро, скоро прийде!..

Ілля-пророк!

Ілля з Тішеба!

Ілля з Гілаада!..

"Будь-що-будь!" думаю собі, набираюся сміливості, підходжу до нього і кажу, що маю намір, коли бог дасть, ще сьогодні, тобто зараз-таки, вирушити в путь, а тому я б хотів попросити його з приводу... гм... Він підводить палець з китицею досить високо і звертається до мене на повний голос:

Ілля-пророк!

Ілля з Тішеба!

Ілля з Гілаада!

Ай-ай-ай-ай! Ай-ай-ай-ай!

"Що мені снилося лихого цієї ночі, і минулої ночі, і протягом цілого тижня — на твою голову! — думаю я сам собі. — Дивіться, як закохалась людина в пророка Іллю, просто ніяк не відірвеш!"

Коротше кажучи, він співав і айкав довго-довго, аж поки нарешті перестав. "Доброго тижня бажаю, — звертається він до мене, — доброго тижня, сідайте". Ми сіли любенько удвох до столу, він почастував мене цигаркою, звелів принести дві склянки чаю — мені і йому — і запитує; "Молодий чоловіче, що ви хотіли сказати цікавого?" — "Що мені сказати?

Я їду сьогодні, тобто таки зараз, от я і хотів, — кажу, — попросити у вас тих кілька копійок". — "Яких копійок?" — "Тих кілька карбованців", кажу. "Яких карбованців?" — "Гроші, — кажу, — мої гроші". — "Які гроші?" — "Як то, — кажу, — які гроші? Не знаєте, про що я говорю? Я говорю про гроші, які я вам дав на схов до після суботи". — "Ви, — каже, — дали мені гроші?.." і при цьому скривляється так, неначебто я сказав йому, наприклад, що його ніс не його, а мій...

Можете собі уявити, що я в цю мить пережив. Мало що буває? Хабне таки, крий боже, не місто розбійників чи торбохватів... Але, з другого боку, я собі подумав: "Може, він жартує?" Я засміявся: "Ха-ха, ви неабиякий жартівник, — кажу, — добре знаєте ці штуки!" Але він звертається до мене цілком серйозно: "Які штуки?" — "Ви, — кажу, — жартуєте зі мною". А він каже мені занадто вже серйозно: "Молодий чоловіче, я вам не рівня і не жартую з вами! Скажіть, чого ви хочете?.."

Тут я вже відчув, що губи мені тремтять, очі кліпають, ноги підломлюються, — ще мить, і я впаду. Проте я не піддаюсь, сприймаю це все як жарт і кажу: "Ну, годі вже вам пустувати, слово честі, дайте мені мої гроші, і я поїду".

Мій хабенський багач сидить проти мене, дивиться мені просто в очі і, сказати б, хоч би бровою ворухнув чи оком мигнув! Немовби я, крий боже, з глузду з'їхав. "Молодий чоловіче, — каже він мені досить лагідно, — ви помиляєтесь, ви потрапили не туди, куди вам треба". Це вже мене обурило, і я озиваюсь до нього: "Якщо ви не жартуєте, — кажу, — то я не розумію, навіщо вся ця комедія? Я вам дав, — кажу, — сховати гроші, добрий, нівроку, шмат, гроші не мої, чужі..." І почуваю, що язик мені плутається, у горлі щось застрягло, в лівому вусі гуде, ще хвилину, — і я знепритомнію. "Не знаю, — каже він мені, — про що ви говорите". — "То ви, — кажу, — у мене грошей не брали?" — "Я, — каже він, — у вас? Покажіть, — каже, — ви маєте якийсь доказ на папері?.." Тут мені стало погано. Тепер я вже зрозумів, чому він сказав, що не дає ніколи розписок!.. "Як то?— кажу. — Ну, а свідки, що були при цьому?" "Свідки?— питає він. — Які свідки?" — "Хіба, — кажу, — не були при

цьому присутні реб Лейзер і реб Йося?" — "Який Лейзер, який Йося?" —"Як то, — кажу, — господь з вами! От, — кажу, — я вискочу і приведу їх!" — "Вискакуйте, — каже він мені, — куди хочете, тільки дайте мені спокій. Ви, — каже, — не при повному розумі, молодий чоловіче!.."

Я помчав до моїх свідків, а тимчасом у мене промайнула думка в голові: "Може, я справді не при повному розумі? Може, це тільки мара, сон? Може, я зовсім не в Хабному?" Я біжу, і думки біжать, голова мало не розколюється. Понесла мене лиха година в Хабне на суботу! Лишенько мені! Що я робитиму, нещасна моя голова?!

Приходжу до реб Лейзера, приходжу до реб Йосі, розказую їм про нещастя, що зі мною скоїлось. "Ходімо, — кажу, — люди добрі, ходімо швидше, згляньтеся, це ж добрий шмат грошей, — кажу, — чужі, не мої, рятуйте мене!.." І ми прибігаємо всі троє до хабенського багатія. Він виходить нам назустріч з дивною посмішкою і звертається до моїх двох порядних свідків з такою мовою:

"Що ви скажете на таку напасть? Цей молодий чоловік забрав собі в голову бозна-що. Він каже, що нібито передав мені великий шмат грошей на схов і показує на вас, що ви були присутні при цьому. Що ви скажете на таку халепу?.." Мої обидва свідки, — гарні хазяїни з гарними бородами, — стоять і дивляться на багатія, на мене і один на одного. "Чого ви мовчите?— звертається до них багатій. — Чули ви будь-коли такий наклеп?" — "Хай бог боронить і рятує від такого!" — кажуть мої два свідки. "Він каже, — звертається до них знову багатій, — що це була бозна-яка велика сума грошей, стосот тисяч, і що ви самі бачили, як він мені передавав їх на схов до після суботи. Як це вам подобається? Боюсь, що, крий боже, цей молодий чоловік, мабуть, з'їхав трохи з глузду..." — "Певно, що так, він, мабуть, крий боже, з глузду з'їхав..." озиваються мої два свідки, дивляться на багатія і один на одного і гладять свої гарні бороди. Я хочу щось сказати, кричати, але не можу! У мене прилип язик до піднебіння, щось, наче кістка стало поперек горла, мені потемніло в очах... Мої два гарні свідки, реб Лейзер і реб Йося, нишком вислизнули з хати, якось чудно глянувши на багатія і один на

одного, їхні обличчя були бліді, як місяць, проте сяяли, і очі у них блищали, мов у людей, яким господь, благословенне будь його ім'я, прислав на початку тижня непоганий заробіток...

Чуєте? Бозна-що було б зі мною, якби хабенський багатій не підійшов до мене, не поклав мені руку на плече, не відчинив шафу і не сказав мені: "Молодий чоловіче, не беріть так близько до серця, ось ваші гроші. Я вам тільки хотів показати, ЩО таке місто Хабне і ХТО такі його порядні жителі!.."

Відтоді я вже не їду до Хабного, а коли їду до Хабного — не везу з собою грошей, а коли везу гроші — не затримуюсь там на суботу, а коли затримуюсь на суботу... то вже знаю, що мені робити...

І рудий молодий чоловік з білявими бровами, закінчивши оповідання, відсунувся з стільцем трохи вбік і почав заглядати кожному окремо в очі, щоб побачити, яке враження справила його розповідь на нас. Ми всі сиділи занімівши. Припинилась наша розмова, увірвалася, наче сікачем її відтяли. Тільки один з нас (не пам'ятаю хто: здається мені, що я) наважився і запитав у рудого молодого чоловіка з білявими бровами:

— З приводу чого, власне, ви нам розповіли цю історію?

— З приводу чого? — здивувався він. — Як то — з приводу чого? Без будь-якого приводу. Це просто історія, сама по собі. Я випадково її згадав і розповів вам.

1905

Примітки:

[1] Єврейські суспільно-політичні течії.

[2] Релігійна секта.

[3] Релігійний спів, який виконують у суботу ввечері.